

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Saamaka uwii: Saramaccan medical plant knowledge, practices and beliefs for local health care in Suriname

Klooster, C.I.E.A. van 't

Citation

Klooster, C. I. E. A. van 't. (2022, February 17). *Saamaka uwii: Saramaccan medical plant knowledge, practices and beliefs for local health care in Suriname*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3275069>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3275069>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting

Dit proefschrift beschrijft de medicinale planten kennis, gebruiken en geloofsovertuigingen van de Saramaccaners in relatie tot gezondheidszorg, onderwijs, en het behoud van bio-cultureel erfgoed. De etnobotanische studie voor dit proefschrift is uitgevoerd in het Saramaccaanse gebied in het dorp Pikin Slee, gelegen in het ressort Boven-Suriname, dat onderdeel is van het Sipaliwini-district in het binnenland van Suriname, Zuid-Amerika. Dit gebied staat bekend als het centrum van Saramaccaanse culturele tradities. Naast de data uit deze veldstudie, zijn gegevens verzameld uit zowel ongepubliceerde, als gepubliceerde etnobotanische databases. Gezien het interdisciplinaire karakter van het vakgebied 'etnobotanie', heb ik voor de data-verzameling en -analyse gebruik gemaakt van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden uit de biologie, de ecologie, de antropologie en de taalkunde.

In **Hoofdstuk 1** introduceerde ik het belang van traditionele ecologische kennis en traditionele medicijnen. Ik schetste de achtergrond van de studie en de onderzoekslocatie, en gaf enkele ethische overwegingen. In dit hoofdstuk beschreef ik het belang van de studie en gaf de hoofddoelstellingen weer die in de vier daaropvolgende hoofdstukken verder uitgewerkt werden door het beantwoorden van specifieke onderzoeksvragen. De resultaten van dit proefschrift dragen bij aan de bestaande kennis over de geschiedenis en oorsprong van de Saramaccaners, de diversiteit in plantensoorten die in traditionele plantaardige medicijnen worden gebruikt door Saramaccaanse maar ook Ndyuka (Aucaanse) Marrons, het belang van medicinale planten voor de lokale gezondheidszorg ten opzichte van lokaal beschikbare moderne gezondheidszorgvoorzieningen, de intergenerationele dialoog over het gebruik van medicinale planten (gestimuleerd via een huiswerkopdracht), de discussie en het belang van tweetalig onderwijs en natuureducatie, en tenslotte het behoud van planten en de daarmee geassocieerde traditionele planten kennis in het algemeen.

Traditionele geneeskunde vormt wereldwijd een primaire vorm van gezondheidszorg voor veel mensen. Tot nu toe was er echter nog weinig bekend over het belang van medicinale planten voor de traditionele geneeswijze zoals gebruikt door de Saramaccaners in Pikin Slee, en hoe dit gebruik blijft voortbestaan naast de biomedische gezondheidszorg in het dorp. In **Hoofdstuk 2** presenteerden we nieuwe kennis over de diversiteit aan medicinale planten die werden gebruikt door de Saramaccaners in Pikin Slee en de daarmee samenhangende medische kennis. Het bleek dat een groot aantal medicinale planten regelmatig werd gebruikt voor lokale gezondheidszorg en dat vooral bladeren van bomen en kruiden werden gebruikt in de vorm van aftreksels,

met name door baden te nemen met medicinale planten. We maakten onderscheid tussen planten die worden gebruikt voor gezondheidsbevordering, ziektepreventie en genezing en ontdekten dat de meeste toepassingen van planten gericht waren op genezing. Daarnaast heeft een groot deel van de toepassingen betrekking op gezondheidsbevordering. Deze toepassingen zijn met name gerelateerd aan 'kracht', oftewel het lichamelijk en fysiek sterk blijven. Deze bevinding toonde aan dat het Saramaccaanse etnomedische systeem naast genezing, ook sterk gericht is op het welzijn van lichaam en geest. Beiden moeten sterk zijn om te overleven in het regenwoud, wat inhoudt dat de mensen in Pikin Slee in harmonie proberen te leven met de natuur en de verschillende soorten geesten die hun dorp en de directe omgeving bewonen. Een verstoring van de gezondheid veroorzaakt door externe factoren, zoals boze geesten, moest dan ook vaak worden opgelost via culturele toepassingen (bijv. spirituele baden) waarin planten een belangrijke rol speelden. Een van de belangrijkste conclusies van dit hoofdstuk is dat de mensen in Pikin Slee een weloverwogen keuze maken voor het gebruik van traditionele medicijnen, omdat de meeste gezondheidsproblemen ook door de verpleegkundigen en de arts in het gezondheidscentrum konden worden behandeld. We verwerpen daarom de hypothese dat gezondheidsproblemen die met succes door het gezondheidscentrum zouden kunnen worden behandeld, minder betekenisvol zouden zijn in hun medicinale planten praktijken. Aangezien het gezondheidscentrum zich richt op ziektepreventie en -genezing en minder op gezondheidsbevordering, kunnen behandelingen voor bijvoorbeeld 'algemene gezondheidsbevordering' en tegen 'culturele ziekten' alleen worden behandeld met traditionele medicijnen. Deze bevinding toont aan dat het gebruik van medicinale planten niet alleen een noodzaak is, maar ook een diepgewortelde culturele voorkeur heeft.

We hebben verder de manier van kennisoverdracht over medicinale planten en de gebruiken onderzocht, waaruit bleek dat verticale overdracht vaak wordt aangevuld met horizontale overdracht van kennis. Kennis over medicinale planten werd opgedaan bij familieleden (bijv. ouders, zussen, neven en nichten) en bij vrienden. Plant-gerelateerde kennis werd echter ook verkregen via geesten en dromen, wat de variatie in kennis van medicinale plantensoorten tussen respondenten verder verklaart. De opgedane kennis over het gebruik van medicinale planten werd vooral weer gedeeld met familieleden (bijv. zussen, kinderen etc.) en enkele goede vrienden. Onze veronderstelling dat de kennis van medicinale plantensoorten binnen families geheim zou worden gehouden - naar verluidt een Saramaccaanse traditie - bleek onjuist als we alleen op soortniveau kijken. Het is mogelijk dat de kennis over specifieke bereidingen (recepten) of toepassingen (bijv. het zetten van botten), inclusief bijbehorende bezweringen of gebeden, nog steeds geheim is en alleen binnen families wordt doorgegeven. Dat zou nader onderzocht kunnen worden.

In **Hoofdstuk 3** hebben we het gebruik van medicinale planten in kruidenbaden verder onderzocht. Kruidenbaden vormen verreweg de belangrijkste medicinale toepassing. We onderzochten het gebruik van planten in zes soorten kruidenbaden die zijn gedocumenteerd voor Saramaccaanse en Ndyuka (Aucaanse) Marrons. Hieruit bleek dat er voor de baden een grote variatie aan plantensoorten worden gebruikt. De keuze van plantensoorten werd sterk beïnvloed door de onderzoekslocatie (en dus de Marrongemeenschap) en vervolgens door etniciteit, maar minder door toepassing. Dit zou erop kunnen wijzen dat elke Marron gemeenschap (onderzoekslocatie) haar plantgebruik heeft aangepast aan de soorten die plaatselijk beschikbaar waren. Bij de vergelijking tussen de Saramaccaanse en de Ndyuka onderzoekslocaties werden grote verschillen gevonden in de plantensoorten die worden gebruikt in kruidenbaden. Dit kwam overeen met onze hypothese dat plantgebruik verschilt tussen Marrongroepen doordat ze in de afgelopen eeuwen weinig gelegenheid hadden voor etnobotanische uitwisseling. De gevonden overeenkomsten in de gebruikte plantensoorten door de Saramaccaners en Ndyuka zou het resultaat kunnen zijn van een recentere kennisuitwisseling via markten in Paramaribo. Hier verkopen beide Marron groepen hun geneeskrachtige planten aan in de stad wonende Marrons van verschillende etniciteiten.

Traditionele kennis is essentieel voor kinderen in elke samenleving, maar vooral voor degenen die buiten de grote steden opgroeien, zoals in de dorpen in het tropisch regenwoud in Suriname. Hier zijn mensen voor hun leven en overleving immers rechtstreeks afhankelijk van hun natuurlijke omgeving. Nu de meeste kinderen in Pikin Slee basisonderwijs volgen, hebben ze minder tijd om met familieleden het bos in te gaan om over planten te leren, wat de intergenerationele overdracht van plant-gerelateerde kennis verstoort.

In **Hoofdstuk 4** onderzochten we welke medicinale plantenkennis familieleden belangrijk vonden om te delen met de schoolgaande kinderen. Leerlingen uit de vierde en vijfde klas (basisonderwijs) ontvingen elk een huiswerkopdracht waarvoor ze een familielid moesten interviewen over een medicinale plant. Deze plant moesten zij de volgende dag mee naar school brengen en één medicinaal gebruik noteren tezamen met informatie over de vindplaats en de geïnterviewde. Onze hypothese was dat de kennis die met de kinderen zou worden gedeeld, zich zou concentreren op ziekten die bekend en begrijpelijk waren voor kinderen, en aanvaardbaar waren om te delen met de onderzoeker en de school. We ontdekten dat de meeste gezondheidsdoeleinden verband hielden met babyverzorging, hoofdpijn, hoge bloeddruk, buikpijn, hand-/voetschimmel en ooginfecties; allemaal gezondheidsproblemen die regelmatig in het dorp voorkwamen. We concludeerden dat het soort kennis dat met deze opdracht werd gegenereerd, zich concentreerde

op lichamelijke aandoeningen en gezondheidsproblemen die gemakkelijk te begrijpen waren voor kinderen en die door leken konden worden behandeld. Geen van de geïnterviewden had kennis gedeeld over kruidengeneesmiddelen om bovennatuurlijke ziekten te genezen, en zij noemden ook geen planten voor ritueel gebruik of planten die als afrodisiacum werden gebruikt. Andere gevoelige informatie over het gebruik van medicinale planten, zoals informatie over seksuele stoornissen of seksueel plezier - vaak genoemd tijdens interviews met volwassenen in het dorp - werden ook weggelaten. Moeders deelden alleen informatie over vrouw-gerelateerde gezondheidsproblemen en babyzorg met meisjes, wat suggereert dat deze kennis genderspecifiek kan zijn. Dit patroon komt overeen met de strikte arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen in het dorp, waarbij de vrouwen verantwoordelijk zijn voor de voedselproductie en de kinderopvang. We onderzochten verder de plantennamen en talen die op de huiswerkopdrachtkarten werden gebruikt. Daaruit bleek ten eerste dat er verschillende schrijfwijzen werden gebruikt voor de Saramaccaanse plantennamen en ten tweede dat Saramaccaanse medicinale plantennamen in toenemende mate werden beïnvloed door andere talen, voornamelijk door de lingua franca Sranantongo. Beide uitkomsten laten een negatief effect zien op de overdracht van Saramaccaanse culturele kennis. Deze studie ging in op het belang van natuureducatie- en tweetalig onderwijs op school. Beiden zouden meer in lijn gebracht kunnen worden met het wereldbeeld, de interesses en behoeften van de Saramaccaners om zo hun traditionele kennis te bewaren. Het is essentieel voor kinderen om - naast de kennis van het Nederlands - ook te leren lezen en schrijven in hun eigen taal. De toegang tot en het behoud van culturele en traditionele kennis ligt immers opgeslagen in de traditioneel gesproken taal. Dit blijkt ook uit de studie naar plantennamen die we bespreken in het volgende hoofdstuk.

In **Hoofdstuk 5** onderzochten we de oorsprong van Saramaccaanse plantennamen en de traditionele orale kennis erover. Door de achtergronden van de namen te onderzoeken ontdekten we veel over de geschiedenis van de Saramaccaners en hun bio-culturele erfgoed. Dit proefschrift toonde aan dat onderzoek naar de herkomst en evolutie van plantennamen een grote bron van kennis kunnen opleveren. De benamingen geven informatie over de historische afkomst van mensen en vertellen veel over met wie ze contact hadden of kennis uitwisselden. Een van de bevindingen is dat Saramaccaanse plantennamen werden beïnvloed door Europese, Inheemse en Afrikaanse talen. Het sterkst gebeurde dat door de Europese talen die werden gesproken door de Engelse, Nederlandse en Portugese plantagehouders. De Saramaccaners waren via de Portugees Joodse plantages, en ook nog na hun vlucht van deze plantages naar de binnenlanden, in contact gekomen met de Inheemsen. Dit is terug te zien in de Saramaccaanse plantennamen. De meeste Inheemse

plantennamen die we vonden waren van Caribische en Arawak-oorsprong, terwijl andere voortkwamen uit Inheemse talen die buiten Suriname werden gesproken, zoals Tupi, een Inheemse taal die in Brazilië wordt gesproken. De Tupi-woorden werden in Suriname vaak geïntroduceerd via de uit Brazilië gevluchte Sefardische Portugese joden van wie een aantal plantagehouders werd, naast de Engelsen en de Nederlanders.

We ontdekten dat de voorouders van de Saramaccaanse Marrons ook hun eigen etnobotanische kennis en lokale talen uit Afrika hadden gebruikt om de flora in hun nieuwe omgeving te benoemen. In lijn met onze verwachtingen kwamen we tot de conclusie dat Saramaccaanse plantennamen waarvoor we botanisch bewijs vonden voor verwante soorten in Afrika (retenties) specifiek werden beïnvloed door Centraal-Afrikaanse talen. Dit gebeurde veel meer dan beschreven in bestaande etnobotanische studies doordat gegevens van de Centraal-Afrikaanse regio tot nu toe beperkt waren. Bijna de helft van de Afrikaanse plantennamen was gebaseerd op retenties, terwijl de rest gebaseerd was op innovaties (andere type verwijzingen naar Afrika) of zogenaamde ‘misidentificaties’, plantennamen van planten die lijken op een andere plant met een bestaande botanische link naar Afrika.

We vonden verder dat de meeste talen die in de Saramaccaanse retenties werden gebruikt, tot de Bantu-taalgroep (Centraal-Afrika) behoorden, gevolgd door Kwa (West-Afrika). Dit kwam overeen met historisch onderzoek waaruit bleek dat van 1675 tot 1719 de meeste tot slaaf gemaakte Afrikanen in Suriname, Oost-Gbe (Slavenkust) of Kikongo (Loango Koninkrijk) hebben gesproken. De Bantu-taal die het meest bijdroeg aan de Saramaccaanse plantennamen was Kikongo, dat werd gesproken in de Centraal-Afrikaanse kustgebieden waar de Nederlandse kolonisten de tot slaaf gemaakte Afrikanen kochten (bijv. Malembo en Cabinda). Een aantal andere, minder voor de hand liggende Bantu-talen die dieper in het binnenland van de DRC worden gesproken, lijken ook bij te dragen aan de naamgeving van de Saramaccaanse planten. Dit versterkt de conclusie van Eltis en Richardson (2010) dat tot slaaf gemaakte Afrikanen honderden kilometers landinwaarts gevangen werden genomen door handelaren, en dat het soms maanden duurde om de kustgebieden te bereiken waar ze uiteindelijk aan de Europeanen werden verkocht.

Voor de Saramaccaanse plantennamen die een mogelijke Afrikaanse oorsprong hebben (gebaseerd op innovaties) vonden we vergelijkbare Afrikaanse woorden in woordenboeken en in historische en taalkundige literatuur. We concludeerden dat de tot slaaf gemaakte Afrikanen woorden uit hun eigen lexicon gebruikten om nieuwe namen te geven aan Surinaamse planten die ze niet kenden, op basis van hun kleur, vorm, groeivorm, habitat of gebruik. Het merendeel van deze op Afrika

gebaseerde innovaties werd beïnvloed door Kwa-talen (voornamelijk Fon), op de voet gevolgd door Bantu-talen (voornamelijk Kikongo), terwijl de rest betrekking had op andere, vaak kleinere taalgroepen. We concludeerden verder dat de Saramaccaanse plantennamen (retenties en innovaties) allerlei culturele informatie bevatten, die verwijst naar Afrikaanse plaatsen, dieren, mensen, menselijke lichaamsdelen, habitat, morfologische kenmerken, ziekten en zoals verwacht ook bovennatuurlijke wezens. Omdat de Saramaccaners een orale cultuur hebben, hebben de plantennamen hen niet alleen geholpen om hun natuurlijke omgeving te classificeren, maar ook met het veiligstellen van hun culturele kennis en het onthouden van plant-gerelateerde kennis. Al met al kunnen we concluderen dat etnobotanisch onderzoek een waardevolle bijdrage kan leveren aan de bestaande taalkundige en historische studies over de oorsprong van de tot slaaf gemaakte Afrikanen in de Nieuwe Wereld.

In het laatste hoofdstuk van dit proefschrift, **Hoofdstuk 6**, heb ik alle onderzoeksvragen (zoals geformuleerd in Hoofdstuk 2 tot 5) en conclusies besproken, om de belangrijkste uitkomsten van deze studie samen met enkele methodologische kwesties en implicaties van dit onderzoek toe te lichten. Ik besprak de mogelijke toepassingen van de onderzoeksresultaten en sloot het hoofdstuk af met mijn algemene conclusies en aanbevelingen voor verder onderzoek. De tien belangrijkste conclusies die in dit proefschrift worden beschreven, zijn: (1) Kruidenbaden spelen een belangrijke rol in de lokale traditionele gezondheidszorg in Pikin Slee, (2) De geografische scheiding en het beperkte contact tussen de Saramaccaanse en Ndyuka Marrons hebben geleid tot een verschillend gebruik van planten in hun kruidenbaden, (3) Het Saramaccaanse etnisch-medische systeem in Pikin Slee richt zich op voornamelijk op genezing, gevolgd door gezondheidsbevordering en in mindere mate ziektepreventie, (4) Mensen in Pikin Slee gebruiken traditionele medicijnen, hoewel de meeste gezondheidsproblemen ook kunnen worden behandeld in het gezondheidscentrum van het dorp, (5) Het gebruik van kruidengeneesmiddelen is niet alleen een noodzaak voor de Saramaccaners, maar het geniet ook een diepgewortelde culturele voorkeur, (6) Het opschrijven van de juiste Saramaccaanse plantennamen en de vertaling van gezondheidsproblemen uit het Saramaccas in het Nederlands zijn een uitdaging voor leerlingen in Pikin Slee, wat duidt op een kloof tussen het officiële schoolcurriculum (in het Nederlands), traditionele Marronkennis en geletterdheid in Saramaccas, (7) De groeiende invloed van de lingua franca op de Saramaccaanse plantennamen verstoort het behoud van Saramaccaanse traditionele ecologische en culturele kennis die is opgeslagen in plantennamen, (8) Saramaccaanse plantennamen werden vooral beïnvloed door Europese talen, gevolgd door Afrikaanse en Inheemse talen. Centraal-Afrikaanse Bantu-talen droegen het meest bij aan de

Saramaccaanse plantennamen waarvoor we botanisch verwante soorten in Afrika vonden (retenties), gevolgd door West-Afrikaanse Kwa-talen, (9) Kikongo was de belangrijkste Bantu-taal die werd gevonden voor de Afrikaanse retenties en leverde een belangrijke bijdrage aan de vorming van Saramaccaanse plantennamen, en (10) Saramaccaanse plantennamen, waarin grote hoeveelheden traditionele kennis zijn opgeslagen, spelen een belangrijke rol bij het behoud van het Saramaccaanse bio-culturele erfgoed.

Zoals hierboven uiteengezet, heeft de brede wetenschappelijke benadering van dit proefschrift veel intrigerende aspecten van Saramaccaanse geneeskrachtige planten en de bijbehorende kennis naar voren gebracht. Het toont tegelijkertijd ook aan dat nog meer onderzoek nodig is naar het bio-cultureel erfgoed van de Saramaccaners, bij voorkeur in een multidisciplinaire setting, in samenwerking met lokale en Afrikaanse universiteiten en autochtone onderzoekers.

